

ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΔΑΣΚΩΝ: ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΘΕΜΑ: ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΚΑΠΠΑ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
ΛΗΜΜΑΤΑ	3
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	3
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ.....	4
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ	6
ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΟ ΕΝΝΟΜΟ ΑΓΑΘΟ:Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ.....	7
ΕΞΟΥΣΙΑ	8
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ.....	10
ΑΣΚΗΣΗ.....	11
ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΙΔΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ.....	12
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	14
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	15
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	16
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	18

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην εργασία που ακολουθεί επιχειρείται μια νομική προσέγγιση και ανάλυση της αντικειμενικής συνταγματικής αρχής της ανεξιθρησκίας και του υποκειμενικού δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας που απορρέει από αυτήν(άρθρο 13Σ). Παρατίθεται αρχικά μία αναδρομή στην ιστορία της κατοχύρωσης της θρησκευτικής ελευθερίας στα ελληνικά συντάγματα και σε θεμελιώδη διεθνή κείμενα. Μετά από μια σύντομη έκθεση των φορέων και αποδεκτών του δικαιώματος ακολουθεί ανάλυση του αντικειμένου της θρησκευτικής ελευθερίας, του προστατευόμενου έννομου αγαθού, της θρησκείας. Επιπρόσθετα παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά της απορρέουσας από το συγκεκριμένο δικαίωμα εξουσίας και αναφέρονται περαιτέρω οι δύο εκφάνσεις με τις οποίες εμφανίζεται. Η ενιαία λοιπόν υποκειμενική ελευθερία εμφανίζεται ως ελευθερία του δόγματος αλλά και ως ελευθερία

της δράσης και της λατρείας. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στις τρεις διαστάσεις του δικαιώματος, την αμυντική, την προστατευτική και την διασφαλιστική. Κλείνοντας παρουσιάζονται οι γενικές συνταγματικές ρήτρες που οριοθετούν την άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας αλλά και οι ανεκτοί περιορισμοί οι οποίοι μπορεί να επιβληθούν στο δικαίωμα στο πλαίσιο ειδικών θεσμών ή έννομων σχέσεων.

ΛΗΜΜΑΤΑ

Θρησκευτική ελευθερία, θρησκευτική ισότητα, θρησκευτική συνείδηση, λατρεία, ανεξιθρησκία, προσηλυτισμός

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η θρησκεία διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στην ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας. Κυρίως παλαιότερα, αλλά και σήμερα το θρησκευτικό πιστεύω κατέχει ιδιαίτερη θέση στη ζωή του ανθρώπου. Ως θρησκεία ορίζεται η γνωστή πίστη και λατρεία του θείου. Η θρησκεία είναι σύνολο γνωστών λατρευτικών πράξεων και δοξασιών αναφερόμενων στην υπόσταση του θείου. Η λατινική λέξη religio σημαίνει δεσμό, ένωση και παράγεται από τα ρήματα relegere και religare κατά τον Κικέρωνα και τον Αυγουστίνο. Ο ελληνικός όρος θρησκεία παράγεται από το ρήμα θρώσκω που σημαίνει αναβαίνω και δηλώνει την ανάταση. Η πρώτη μαζική διεκδίκηση της ελευθερίας της θρησκείας τοποθετείται χρονικά στην εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όταν είχαν εξαπολυθεί άγριοι διωγμοί κατά των Χριστιανών. Το διάταγμα των Μεδιολάνων(313μ.Χ.)

που διακηρύσσει την ανεξιθρησκία τερματίζει την περίοδο των διωγμών και αποτελεί την πρώτη επίσημη κατοχύρωση θρησκευτικού δικαιώματος. Τον 16ο αιώνα η απολυταρχική εξουσία του ηγεμόνα που έφθανε μέχρι και τον προσδιορισμό της θρησκείας των υπηκόων του(*cuius regio eius religio*) οδήγησε σε μακρούς θρησκευτικούς πολέμους και τελικά στη θρησκευτική μεταρρύθμιση που έδωσε νέα αφορμή για διακήρυξη της θρησκευτικής ελευθερίας. Αργότερα η θρησκευτική ελευθερία θα λάβει κεντρική θέση στη διδασκαλία των μεγάλων πολιτικών φιλοσόφων και διαφωτιστών του 17ου και 18ου αιώνα, κυρίως των Locke, Montesquieu, Rousseau και Voltaire. Το Bill of Rights της πολιτείας της Virginia το 1776 είναι το πρώτο κείμενο που αναγνωρίζει πανηγυρικά τη θρησκευτική ελευθερία, ορίζοντας στο άρθρο 16 ότι «όλοι οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να ασκούν ελεύθερα τα της θρησκείας τους σύμφωνα με τις επιταγές της συνείδησής τους». Ακολουθεί, το 1791, η πρώτη τροποποίηση του ομοσπονδιακού Συντάγματος των ΗΠΑ του 1787 κατά την οποία «το Κογκρέσο δεν θα ψηφίσει νόμο που να ιδρύει θρησκεία του κράτους ή που να απαγορεύει την ελεύθερη λατρεία οποιασδήποτε θρησκείας». Αντίθετα η γαλλική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη του 1789 αναγνωρίζει μόνο την ανεξιθρησκία ορίζοντας στο άρθρο 10 ότι « κανείς δεν επιτρέπεται να ενοχλείται για τις δοξασίες του υπό τον όρο ότι η εκδήλωσή τους δεν διαταράσσει τη δημόσια τάξη». Ύστερα από τις διακηρύξεις σε Αμερική και Γαλλία η θρησκευτική ελευθερία κατοχυρώνεται σε όλα τα ευρωπαϊκά συντάγματα του 19ου και 20ου αιώνα με πρώτο το βελγικό(1831) που αποτέλεσε πρότυπο και για πολλά μεταγενέστερα ευρωπαϊκά συνταγματικά κείμενα.¹

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ

¹ Δαγτόγλου Π.Δ.: Συνταγματικό Δίκαιο -Ατομικά Δικαιώματα Α', 2η έκδοση, 2005 σελ.263-268

Όλα τα ελληνικά Συντάγματα από την επαναστατική κιόλας περίοδο για λόγους εθνοθησκευτικής παράδοσης περιέχουν διατάξεις αναφερόμενες στη σχέση πολιτείας και εκκλησίας. Πάντοτε διεκήρυσσαν συγχρόνως την θρησκεία της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας ως «επικρατούσα θρησκεία» στην ελληνική επικράτεια. Το Σύνταγμα της Επιδαύρου («προσωρινό πολίτευμα της Ελλάδος» 1822 τμήμα α) περιέχει διάταξη που επαναλαμβάνεται κατά λέξη και στο Σύνταγμα του Άστρους («νόμος της Επιδαύρου»-1823) κατά την οποία «η επικρατούσα θρησκεία εις την ελληνικήν επικράτειαν είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, ανέχεται όμως η διοίκηση της Ελλάδος πάσαν άλλην θρησκείαν, και αι τελεταί και ιεροπραγίαι εκάστης αυτών εκτελούνται ακωλύτως.». Στο Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827) η διάταξη αναφέρει «Καθείς εις την Ελλάδα επαγγέλεται την θρησκείαν του ελευθέρως και δια την λατρείαν αυτής έχει ίσην υπεράσπισιν. Η δε της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι Θρησκεία της Επικρατείας.». Ανάλογα και το ηγεμονικό Σύνταγμα (1832) ορίζει στο άρθρο 6 τα εξής «Η επικρατούσα θρησκεία εις την ελληνικήν Επικράτεια είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου και Αγίας του Χριστού Εκκλησίας, καθείς όμως πρεσβεύει τα της θρησκείας του ακωλύτως και πάσα θρησκεία, της οποίας αι τελεταί γίνονται πασιφανώς και δημοσίως, έχει ίσην υπεράσπιν υπό των νόμων.» Όπως διαπιστώμεται τα δύο πρώτα Συντάγματα κατοχυρώνουν απλή ανεξιθρησκία ενώ τα δύο επόμενα προχωρούν στη θρησκευτική ελευθερία. Η εξέλιξη δεν ήταν ευθύγραμμη. Τα Συντάγματα του 1844 και 1864/1911 κατοχυρώνουν μόνο την ανεξιθρησκία («πάσα άλλη γνωστή θρησκεία είναι ανεκτή») και μόνο το Σύνταγμα του 1927 καθιερώνει πλέον τη θρησκευτική ελευθερία. («η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως είναι απαραβίαστος.») Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν τόσο το Σύνταγμα του 1952 όσο και τα δικτατορικά Συντάγματα (1968/1973). Στο ισχύον Σύνταγμα (1975/1986/2001/2007) κατοχυρώνεται η θρησκευτική ελευθερία στο άρθρο 13. Κατά την παρ 1 αυτού, που δεν υπόκειται σε αναθεώρηση κατά το 110 παρ 1Σ, «η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι

απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός» Τις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας και τα σχετικά με την επικρατούσα θρησκεία προβλέπει το άρθρο 3Σ ενώ στη θρησκευτική ελευθερία αναφέρονται επίσης τα άρθρα 5 παρ2 και 16 παρ2Σ. Κανένα από τα άρθρα αυτά δεν υπόκειται σε αναστολή κατά το 48 παρ.1Σ σε περίπτωση κατάστασης πολιορκίας.²

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Στη σύγχρονη, ενιαία και αντικειμενική έννομη τάξη τα συνταγματικά δικαιώματα έχουν διπλή φύση, αντικειμενική και υποκειμενική. Από τις αντικειμενικές αρχές απορρέουν υποκειμενικά δίκαια, δικαιώματα του κάθε φορέα θεμελιώδους δικαιώματος. Όσον αφορά λοιπόν τη θρησκεία στο Σύνταγμα κατοχυρώνεται η <<ελευθερία της θρησκείας>> άρθρο 13 παρ.2 εδ. α<< Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων.>> ως αντικειμενικός κανόνας δικαίου, αρχή της ανεξιθρησκίας, και ως ατομικό δικαίωμα, θρησκευτική ελευθερία. Ως αντικειμενική αρχή εφαρμόζεται σε κάθε δικαιοκή περιοχή και πρεσβεύει την ελευθερία διδασκαλίας και λατρείας κάθε γνωστής θρησκείας. Από την αρχή της ανεξιθρησκίας απορρέει το συνταγματικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, το οποίο κατοχυρώνεται υπέρ κάθε φορέα. Κατ' αρχάς φορείς του δικαιώματος είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα όπως ορίζεται στο Σύνταγμα χωρίς να γίνεται διάκριση σε ημεδαπούς, αλλοδαπούς και ανιθαγενείς. Ωστόσο είναι δυνατό να εισαχθούν εξαιρέσεις εφόσον προβλέπονται από

² Δημητρόπουλος Α.Γ.: Συνταγματικά Δικαιώματα- Τόμος Γ' Τεύχη 1-3, 2η έκδοση, 2008 σελ.631-638

το διεθνές δίκαιο. Αξίζει να επισημανθεί ότι φορείς του δικαιώματος μπορεί να είναι και νομικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων ως φορείς όμως της έκφρασης θρησκευτικών πεποιθήσεων και όχι ως φορείς θρησκευτικής συνείδησης. Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας ως απαράγραπτο και αναπαλλοτρίωτο δεν επιδέχεται παραίτηση, γενική ή ειδική.

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΟ ΕΝΝΟΜΟ ΑΓΑΘΟ: Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Η θρησκεία αποτελεί το προστατευόμενο αγαθό του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας. Στον ορισμό της θρησκείας που έχει διατυπωθεί παραπάνω εμπεριέχονται δύο εννοιολογικοί προσδιορισμοί, ένας πραγματικός που είναι η αναφορά στο θείο και ένας νομικός που είναι ο γνωστός χαρακτήρας της θρησκείας. Οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί εξειδικεύουν το προστατευόμενο αγαθό καθώς επίσης και την παρεχόμενη στο φορέα του δικαιώματος εξουσία. Όσον αφορά τον πραγματικό προσδιορισμό για την υπόσταση του θείου γίνεται δεκτό πως αναφέρεται μόνο στην καλή ανώτερη δύναμη, τον Θεό και γι' αυτόν τον λόγο η λατρεία και η πίστη σε κακές ανώτερες δυνάμεις δεν εμπίπτουν στο προστατευτικό πεδίο της διάταξης του άρθρου 13. Όσον αφορά τον νομικό προσδιορισμό του γνωστού χαρακτήρα των θρησκειών αναφέρεται ότι γνωστή είναι κάθε φανερή θρησκεία, δηλαδή κάθε θρησκεία που είναι προσιτή σε όποιον θέλει να την γνωρίσει, η θρησκεία που έχει μόνο φανερά δόγματα και σκοπούς, φανερή οργάνωση και τρόπους λατρείας. Ως αγαθό η θρησκεία είναι δυσπόστατη, έχει δηλαδή τόσο υλική (corpus) όσο και πνευματική (animus) υπόσταση. Το corpus συνίσταται στο σύνολο των λατρευτικών

πράξεων ενώ το animus περιλαμβάνει τις δοξασίες. Η λατρεία αποτελεί σύνολο ανθρώπινων ενεργειών οι οποίες σύμφωνα με το δόγμα στο οποίο πιστεύει ο πράττων εκδηλώνουν την πίστη του προς το θείο. Το άτομο λαμβάνει μέρος σε τελετουργίες προκειμένου να εξωτερικεύσει το θρησκευτικό του πιστεύω. Το άρθρο 13παρ.2 Σ ορίζει ότι κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων . Ωστόσο επισημαίνεται ότι η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται. Το corpus, η λατρεία είναι η υλική δράση των πιστών με την οποία εκφράζουν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Σε αντιδιαστολή προς το υλικό στοιχείο βρίσκεται το πνευματικό, το animus το οποίο συνίσταται στη θρησκευτική διδασκαλία και το δόγμα. Συνήθως όταν οι άνθρωποι προσχωρούν σε μία θρησκευτική ομάδα ασπάζονται το σύνολο των αντιλήψεων και θεωριών της ομάδας για διάφορα θέματα. Στο προστατευτικό πεδίο όμως της συνταγματικής διάταξης για το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας εμπίπτουν μόνο οι θρησκευτικές θεωρίες για την υπόσταση του θείου και όχι οι άλλες θέσεις της συγκεκριμένης θρησκείας.

ΕΞΟΥΣΙΑ

Η εξουσία που απορρέει από το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας έχει θετικό αλλά και αρνητικό χαρακτήρα καθώς αφ' ενός δίνει τη δυνατότητα στο άτομο να πιστεύει και να λατρεύει οποιοδήποτε δόγμα αφετέρου του δίνεται η ελευθερία να μην πιστεύει σε κανένα δόγμα , να είναι δηλαδή άθεος ή να απέχει από κάθε θρησκευτική δράση ή να μην αποκαλύπτει τα πιστεύω του όσον αφορά τη θρησκεία. Σκόπιμο κρίνεται να αναφερθεί επίσης η

διάκριση της απορρέουσας από το συγκεκριμένο δικαίωμα εξουσίας σε ενεργητική και παθητική, η ελευθερία δηλαδή του ατόμου όχι μόνο να ακολουθεί πιστά την εκτέλεση απλώς των θρησκευτικών του καθηκόντων (παθητική) αλλά και να δραστηριοποιείται υπέρ του δόγματός του με όποιο τρόπο κρίνει αναγκαίο. Τέλος αξίζει να επισημανθεί ότι η θρησκευτική ελευθερία διακρίνεται σε εσωτερική και εξωτερική. Η εσωτερική ή ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης που προστατεύεται συνταγματικά στο άρθρο 13 παρ.1 Σ(<<η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη>>) αναφέρεται στην θρησκευτική συνείδηση ως ενδιάθετη πίστη σε κάποια καλή ανώτερη δύναμη. Ωστόσο στο προστατευτικό πεδίο της εσωτερικής πλευράς της θρησκευτικής ελευθερίας περιλαμβάνεται και η εξωτερική των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Η εξωτερική έκφανση της θρησκευτικής ελευθερίας που προστατεύεται συνταγματικά στο άρθρο 13 παρ. 2 Σ(<<κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων.>>) περιλαμβάνει κυρίως τις λατρευτικές πράξεις.

ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας εμφανίζεται με δύο μερικότερες εξουσίες από τις οποίες η μία αφορά την πνευματική χροιά του δικαιώματος (animus) ενώ η άλλη την υλική (corpus).

Κατοχυρώνοντας ο συντακτικός νομοθέτης το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας κατοχυρώνει ουσιαστικά και την πνευματική έκφανση του, την ελευθερία του θρησκευτικού <<πιστεύω>>, του δόγματος. Στην ελευθερία αυτή περιλαμβάνονται η ελευθερία πρόσβασης στη διδασκαλία, η ελευθερία πίστης και η ελευθερία εκδήλωσης οποιασδήποτε θρησκείας. Με αυτό τον τρόπο προστατεύεται συνταγματικά το

δόγμα, το ουσιωδέστερο στοιχείο του δικαιώματος του άρθρου 13 Σ.

Παράλληλα δεν πρέπει να υποτιμάται η υλική πλευρά της θρησκευτικής ελευθερίας, η ελευθερία θρησκευτικής δράσης και λατρείας, που αποτελεί το (corpus) του δικαιώματος. Σε αυτή την κατηγορία μπορούν να ενταχθούν γενικά συνταγματικά δικαιώματα τα οποία εξειδικεύονται στον θρησκευτικό χώρο και προσαρμόζονται θεσμικά σε αυτόν. Ενδεικτικά αναφέρονται η ελευθερία θρησκευτικού λόγου και τύπου, η ελευθερία θρησκευτικής εκπαίδευσης κ.λ.π. ³

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Με βάση την πηγή των κινδύνων που απειλούν τον άνθρωπο το περιεχόμενο του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, ό πως και όλων των σύγχρονων συνταγματικών δικαιωμάτων διακρίνεται σε αμυντικό, προστατευτικό και διεκδικητικό. Οι δύο πρώτες διαστάσεις προστατεύουν τον άνθρωπο από επιθετικές ενέργειες συνανθρώπων, ενώ η τρίτη από την οικονομική ανάγκη. Η θρησκευτική ελευθερία αναπτύσσει κατ' αρχήν αμυντική αξίωση κατά του κράτους αλλά και κατά οποιουδήποτε άλλου. Πρόκειται για απόλυτο αμυντικό δικαίωμα που στρέφεται κατά παντός(erga omnes) με την έννοια ότι απαγορεύεται συνταγματικά η προσβολή του ανεξάρτητα από την πηγή κινδύνου είτε δηλαδή προέρχεται η απειλή από κρατική είτε ιδιωτική εξουσία. Η διαπροσωπική ενέργεια που αναπτύσσει το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας κατοχυρώνεται πλέον και συνταγματικά στο άρθρο 25 παρ.1 εδάφιο γ. Ταυτόχρονα το Σύνταγμα κατοχυρώνει το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας και ως προστατευτικό δικαίωμα(άρθρο 13 παρ.2<<κάθε γνωστή.....υπό την

³ Δημητρόπουλος Α.Γ.: Συνταγματικά Δικαιώματα- Τόμος Γ' Τεύχη 1-3, 2η έκδοση, 2008 σελ.651-653

προστασία των νόμων>>). Φορέας της προστατευτικής αξίωσης είναι κάθε άνθρωπος χωρίς διάκριση και η αξίωση του αυτή στρέφεται προς το κράτος το οποίο οφείλει όχι μόνο να σέβεται αλλά και να προστατεύει την θρησκευτική ζωή. Τόσο η εκτελεστική όσο και η νομοθετική και η δικαστική εξουσία οφείλουν να πράττουν με γνώμονα την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας. Το προστατευτικό περιεχόμενο του δικαιώματος δεν αναπτύσσει διαπροσωπική ενέργεια. Όσον αφορά το εξασφαλιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος, αυτό δεν κατοχυρώνεται από τον συντακτικό νομοθέτη όπως άλλωστε συμβαίνει και με τα περισσότερα συνταγματικά δικαιώματα. Παρ' όλα αυτά αναγνωρίζεται η διεκδίκηση του εξασφαλιστικού περιεχομένου όχι βέβαια δια της δικαστικής οδού αλλά με άλλες συνταγματικές διεκδικητικές διαδικασίες όπως είναι οι εκλογές.⁴

ΑΣΚΗΣΗ

Στο πλαίσιο της γενικής, κυριαρχικής ή διαπροσωπικής, σχέσης δεν επιτρέπονται περιορισμοί του δικαιώματος. Στο πλαίσιο αυτό εφαρμόζονται οι γενικές ρήτρες των άρθρων 5 παρ.1 και 25 Σ οι οποίες καθορίζουν τα άκρα όρια της νόμιμης άσκησης. Η άσκηση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας είναι ελεύθερη εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.

ΡΗΤΡΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑΣ

Η διάταξη του άρθρου 13 παρ.4 επαναλαμβάνει τη γενική ρήτρα της συνταγματικής νομιμότητας απευθυνόμενη εξειδικευμένα προς τους φορείς της θρησκευτικής ελευθερίας. Κανένας δεν μπορεί εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων να

⁴ Δημητρόπουλος Α.Γ.: Συνταγματικά Δικαιώματα- Τόμος Γ' Τεύχη 1-3, 2η έκδοση, 2008 σελ.654-656

απαλλάγει από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους. Ταυτόχρονα, κατά το άρθρο 13 παρ.2 εδάφιο β η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη.

ΡΗΤΡΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας δεν πρέπει να αντίκειται στα δικαιώματα των άλλων.

ΡΗΤΡΑ ΧΡΗΣΤΟΤΗΤΑΣ

Η άσκηση της λατρείας επιτρέπεται μέχρι του σημείου που δεν προσβάλλει τα χρηστά ήθη. Οι τελετουργικές πράξεις στις οποίες λαμβάνουν μέρος οι πιστοί δεν πρέπει να αντίκεινται στα χρηστά ήθη. Η ρήτρα της χρηστότητας επαναλαμβάνεται στο άρθρο 13 παρ.2 εδάφιο β εξειδικευμένα πλέον για τους τελούντες λατρευτικές πράξεις. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι απαγορεύεται η καταχρηστική άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας.⁵

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΙΔΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Περιορισμοί της θρησκευτικής ελευθερίας στη γενική, κυριαρχική ή διαπροσωπική, σχέση είναι αντισυνταγματική και αντίκεινται στη δημοκρατική έννομη τάξη. Ωστόσο όταν το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας ασκείται στο πλαίσιο θεσμών και έννομων σχέσεων, προσαρμόζεται και υφίσταται περιορισμούς. Οι περιορισμοί αυτοί είτε αναφέρονται ρητά στο σε Σύνταγμα (ρητοί περιορισμοί) είτε συνάγονται μέσω της συστηματικής ερμηνείας από τις διατάξεις του(μη ρητοί περιορισμοί). Σε κάθε περίπτωση οι περιορισμοί πρέπει να συνδέονται με δεσμό αιτιώδους συνάφειας.

⁵ ΣτΕ 4260/85 ΝοΒ 34, 604 με σημειώσεις Κονιδάρη

α. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ

Σε περίπτωση κήρυξης κατάστασης πολιορκίας δημιουργείται μια ειδική κυριαρχική σχέση κατά την διάρκεια της οποίας επιτρέπεται η αναστολή της εφαρμογής ορισμένων συνταγματικών διατάξεων που αναφέρονται αποκλειστικώς στο άρθρο 48Σ. Ωστόσο το άρθρο 13Σ στο σύνολό του δεν αναφέρεται στο άρθρο 48Σ οπότε δεν είναι δυνατή η αναστολή του.

β. ΠΟΙΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ

Στο πλαίσιο της ειδικής κυριαρχικής σχέσης που δημιουργείται από το ποινικό δίκαιο δεν είναι δυνατή η επιβολή περιορισμών στην ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης παρά μόνο στην ελευθερία της λατρείας η οποία προσαρμόζεται θεσμικά.

γ. ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΟΣ

Κατά το άρθρο 13 παρ.2 εδάφιο γ ο προσηλυτισμός απαγορεύεται. Προσηλυτισμός είναι η με αθέμιτα μέσα προσπάθεια διείσδυσης στην θρησκευτική συνείδηση άλλου. Ο προσηλυτισμός αποτελεί ανθρώπινη συμπεριφορά θρησκευτικού περιεχομένου η οποία επιδιώκει τον προσεταιρισμό του προσηλυτισμένου σε άλλο θρησκευτικό δόγμα. Μπορεί όμως και να μην επιδιώκει την ένταξη του ατόμου σε άλλο θρησκευτικό δόγμα παρά μόνο να στρέφεται κατά κάποιου άλλου. Αυτό που διαφοροποιεί τον νόμιμο θρησκευτικό προσεταιρισμό από τον προσηλυτισμό είναι η χρήση αθέμιτων μέσων και συγκεκριμένα η υπόσχεση υλικών ή ηθικών παροχών, η εκμετάλλευση της ανάγκης, πνευματικής αδυναμίας κουφότητας του άλλου, η κατάχρηση της απειρίας ή της εμπιστοσύνης του ακόμα και η εκβίαση και η απάτη αν με αυτά επιδιώκεται παράνομο περιουσιακό όφελος. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο προσηλυτισμός απαγορεύεται γενικά υπέρ οποιασδήποτε θρησκείας ακόμη και της επικρατούσας. Η

απαγόρευση του προσηλυτισμού ρυθμίζει συμπεριφορά που βρίσκεται εκτός του γενικού περιεχομένου της θρησκευτικής ελευθερίας οπότε συνιστά μη γνήσιο, οιονεί περιορισμό.⁶

ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει για τους αντιρρησίες συνείδησης. Κατά το άρθρο 13 παρ.4Σ κανένας δεν μπορεί εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους. Θεσπίζεται ειδικά η προσφορά άλλων υπηρεσιών(εναλλακτική θητεία) για όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση στρατιωτικής υπηρεσίας.⁷

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Μολονότι, όπως εκτέθηκε ανωτέρω, το νομικό πλαίσιο που ρυθμίζει τα ζητήματα της θρησκευτικής ελευθερίας δεδομένων και των συμβατικών υποχρεώσεων που έχει αναλάβει η χώρα μας από διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις, κρίνεται κατ' αρχήν επαρκές, εν τούτοις, απαιτείται η τροποποίηση και προσαρμογή επιμέρους νομοθετημάτων στις απαιτήσεις της σύγχρονης πλουραλιστικής και διεθνοποιημένης κοινωνίας και η κατάργηση όσων εξ αυτών είναι αναχρονιστικά, απηχώντας αντιλήψεις παλαιότερων εποχών. Η θρησκευτική ελευθερία με τις επιμέρους εκφάνσεις της, όπως αυτές αναπτύχθηκαν ανωτέρω, αποτελεί πυλώνα των ατομικών ελευθεριών και η ανεμπόδιστη άσκηση της θα πρέπει να εξασφαλίζεται σε κάθε άτομο. Απαιτείται προσπάθεια και συντονισμός όλων των εμπλεκόμενων φορέων και ιδίως, θέληση και κατανόηση από τους απλούς πολίτες προκειμένου να

⁶ Δημητρόπουλος Α.Γ.: Συνταγματικά Δικαιώματα- Τόμος Γ' Τεύχη 1-3, 2η έκδοση, 2008 σελ662-664

⁷ ΣτΕ 526/01 ΤοΣ 2001, 1343: εναλλακτική θητεία για τους αντιρρησίες συνείδησης

αποφευχθούν μισαλλοδοξίες, φαινόμενα ρατσισμού και περιθωριοποίησης που δεν συμβάλλουν στην επιθυμητή διατήρηση της κοινωνικής ομαλότητας και αρμονικής συμβίωσης.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΣτΕ 239/66:χάρτης του ΟΗΕ κ ΕΣΔΑ για τη θρησκευτική ελευθερία// ΣτΕ 2105-2106/75 και γνωμοδ εισαγγ ΑΠ 14/1959 ΝοΒ 7/1959:θρησκεία και αίρεση// ΣτΕ 2283/01 ΤοΣ 2001,1026/ ΣτΕ 2284/01 ΤοΣ 2001,1048/ ΣτΕ 2279/01 ΤοΣ 2001, 1084/ ΣτΕ 2281/01 ΤοΣ 2001, 1089/ ΣτΕ 2282/01 ΤοΣ 2001,1092/ ΣτΕ 2286/01 ΤοΣ 2001, 1093: Υπόθεση ταυτοτήτων// ΣτΕ 1417/49 πρακτικό 409/77 ΤοΣ 1977, 475: Διορισμός καθηγητή θρησκευτικών// ΣτΕ 194/87 ΕΛΔικ1987, 1476: Υπόθεση άθεου φοιτητή// ΣτΕ 3356/95 ΤοΣ 1996, 506/ ΣτΕ 2176/98 ΝοΒ 1999, 139 με αντίθετες παρατηρήσεις Σ. Τσακυράκη σελ 143 επ.// ΣτΕ 374/02, ΔτΑ 2003, 623: Δήλωση απαλλαγής από τη θρησκευτικά κατά το νέο πρότυπο μαθήματος.// ΣτΕ 1798/89, ΤοΣ 1989, 643: προσόντα μελών Δεπ στο τμήμα Θεολογίας.// ΣτΕ 2601/98 ΤοΣ 1999, 610: όρκος και διαβεβαίωση.// Α.Π. 672/82 Ποιν. Χρον. 32, 308/ Εφ Αθ 3796/79 Ποιν Χρον 1979, 508:Υπόθεση Δεσποτόπουλου (άρνηση ορκοδοσίας με θρησκευτικό τύπο).// ΣτΕ 3533/86 ΤοΣ 1987, 126 : Υπόθεση χιλιάστριας φιλολόγου / βλ και ΣτΕ 4045/83.// Διοικ. Εφ Αθ 2702/87ΝοΒ 1988, 821 επ: Υπόθεση καθολικής νηπιαγωγού.// ΣτΕ 3439/74 τμ Γ: ταφή αλλοθρήσκων στα δημοτικά κοιμητήρια.// Διοικ Εφ Αθ 299/88 Διοικ Δικ 1989, 83 και ΣτΕ 1417/49 ΤοΣ 1977, 475: Υπόθεση άθεου/αλλόθρησκου δασκάλου.// ΣτΕ 4045/83 (Τμ Γ) ΤοΣ 1983, 634:θρησκευτικοί λειτουργοί.// ΣτΕ 2139/75 ΤοΣ 1975,2.204:γνωστή θρησκεία-ορισμός.// Πρωτ Αθ 2060/69 ΝοΒ (18) 1970, 183 επ: Δε συνιστά γνωστή θρησκεία ο τεκτονισμός και Εφ Αθ 1190/87 ΤοΣ 1987, 123 επ:Παράνομη η ίδρυση σωματείου για «τη συνειδητοποίηση του Κρίσνα» αφού δεν πρόκειται για γνωστή θρησκεία κατά το Σύνταγμα.// ΣτΕ 2105-2106/75 (ολ) ΤοΣ 1975, 894: Μάρτυρες του Ιεχωβά- γνωστή

θρησκεία.// ΣτΕ 2139 (ολ) ΤοΣ 1976, 240: Αντβεντιστές-γνωστή θρησκεία.// ΣτΕ 756/52 και 2764/62: Μεθοδιστές-γνωστή θρησκεία.// ΣτΕ 851/61: Ευαγγελιστές- γνωστή θρησκεία.// ΣτΕ 2058/57: Εκκλησία Χριστιανών αδελφών-γνωστή θρησκεία.// Εφ Αθ 1190/87 ΤοΣ 1988, σελ 723.// ΣτΕ 721/69ΑΕΚΔ 24.3(1969) 23 επ: ο ρόλος του ορθόδοξου μητροπολίτη κατά τη χορήγηση άδειας ανέγερσης ναού αλλοθρήσκων.// ΣτΕ 1444/91 (ολ) ΕΔΔ 1991, 377: το ίδιο.// ΣτΕ 4636/77 Ευρ ΣτΕ 1977, σελ 872.// ΣτΕ 1411/03 Εφαρμ. 2004, 232:αντισυνταγματικός ο προληπτικός διοικητικός έλεγχος για ανέγερση ναού.// ΑΠ 421/91 ΕλλΔνη 1991,1548 και ΑΠ 20/01 (ολ) ΝοΒ 2002, 1143// ΕΔΔΑ 26/9/96 Μανουσάκης κατά Ελλάδος, Υ 1997,910// ΣτΕ 904/97, Εφαρμ 1998, 103:απαλλοτρίωση παλαιοημερολογιτικού ναού// ΣτΕ 2308/00 ΔτΑ 2001, 185// ΣτΕ 4045/83 ΤοΣ 1983, 684: κώλυμα κληρικού για διορισμό σε δημόσια θέση;// ΣτΕ 2715/84, 2753/88 ΤοΣ 1989, 149: αποδοχές κληρικών και θρησκευτική ισότητα.// ΣτΕ 2139/75 ΤοΣ 1976, 240: απαλλαγή λειτουργών από υποχρέωση στράτευσης.// ΑΠ 480/92, Έ Ποιν Τμ, ΤοΣ 1992, 787: προσηλυτισμός.// ΣτΕ 4260/85 ΝοΒ 34, 604 με σημειώσεις Κονιδάρη: προσηλυτισμός και χορήγηση άδειας ανέγερσης ναού.// ΑΠ 421/91 Τμ ΣΤ ΝοΒ 39. 1421 με σημειώσεις Κονιδάρη: κατάργηση των ποινικών διατάξεων περί προσηλυτισμού.// ΕΔΔΑ 3/12/91 ΤοΣ 1993, 835: Υπόθεση Κοκκινάκης κατά Ελλάδος- προσηλυτισμός.// Βλ ΑΔΔΑ 10358/83 της 15/12/83: φορολογία και θρησκευτικές πεποιθήσεις.// ΣτΕ 4079/76 ΤοΣ 1977, 147 και ΣτΕ 2706/77 ΤοΣ 1977, 643// ΣτΕ 526/01 ΤοΣ 2001, 1343: εναλλακτική θητεία για τους αντιρρησίες συνείδησης//

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανθόπουλος Χ.: Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, 1992
- Βαβούσκος Κ.: Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, 1986
- Γεωργόπουλος Κ.Λ.: Επίτομο Συνταγματικό δίκαιο 12η έκδοση, 2001
- Δαγτόγλου Π.Δ.: Συνταγματικό Δίκαιο -Ατομικά Δικαιώματα Α', 2η έκδοση, 2005
- Δημητρόπουλος Α.Γ.: Συνταγματικά Δικαιώματα- Τόμος Γ' Τεύχη 1-3, 2η έκδοση, 2008
- Κονιδάρης Ι.Μ. : Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, 2000
- Κονιδάρης Ι.Μ.: Θεμελιώδεις διατάξεις σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας, 2006
- Μάνεσης Α.: Συνταγματικά Δικαιώματα- α' ατομικές ελευθερίες, 1982
- Μαρίνος Α.: Η θρησκευτική ελευθερία, 1972
- Μαυριάς Κ.- Παντελής Α.: Συνταγματικά Κείμενα, α' τόμος- 2η έκδοση, 2007
- Παραράς Π.Ι.: Σύνταγμα 1975- corpus 1, 1982
- Σβώλος Α.- Βλάχος Γ.: Το Σύνταγμα της Ελλάδος- τόμος α', 1954
- Σγουρίτσας Χ.: Συνταγματικόν Δίκαιον τόμος β', 1966
- Σωτηρέλης Γ.Χ.: Θρησκεία και Εκπαίδευση, κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση, 1993
- Τρωιάνος Σ.: Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου- 2η έκδοση, 1984
- Τρωιάνος, Χρυσόγονος, Κουκιάδης, Κονιδάρης, Παπαστάθης, Κυριαζόπουλος, Ακανθόπουλος: Θρησκευτική ελευθερία και επικρατούσα θρησκεία, 2000
- Τσάτσος Δ.: Συνταγματικό Δίκαιο Γ', 1988
- Χριστόπουλος Δ.: Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα, 1999
- Χρυσόγονος Κ.: Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα- 3η αναθεωρημένη έκδοση, 2006

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η θρησκευτική ελευθερία μνημονεύεται ρητά στο άρθρο 13 του Συντάγματος και αναλύεται σε δύο όψεις: την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης (άρθρο 13 παρ 1 Σ) και την ελευθερία της λατρείας. (άρθρο 13 παρ 2 Σ). Η θρησκευτική ελευθερία ανήκει σε όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα, ακόμα και στους αλλοδαπούς και οριοθετείται ρητά ή όχι από το Σύνταγμα. Ωστόσο μόνο στο πλαίσιο ειδικών κυριαρχικών ή διαπροσωπικών έννομων σχέσεων το δικαίωμα αυτό επιτρέπεται να υποστεί περιορισμούς εφόσον βέβαια συνδέονται με δεσμό αιτιώδους συνάφειας.

SUMMARY

Religious freedom is mentioned explicitly in Article 13 of the Constitution and analyzed in two aspects: the freedom of religious conscience (Article 13 even 1 T) and freedom of worship. (Article 13 even 2 T). Religious freedom belongs to all natural and legal persons, including foreigners and clearly delineated or not the Constitution. However it is allowed to restrict this right when causal relationship exists between right's restriction and the special legal, social or personal, institution in whose legal framework this right is applicable.